

Matyar, B. (2022). Nirxandina pirtûka “Zêrka Zêra, Cureyên Edebiyata Gelêri ji Derdora Mêrdînê. *Folklor û Ziman*. 3(1), 121-130.

Wergirtin/received: 03.05.2022

Qebûlkirin/accepted: 06.05.2022

ORCID: 0000-0002-2374-7305

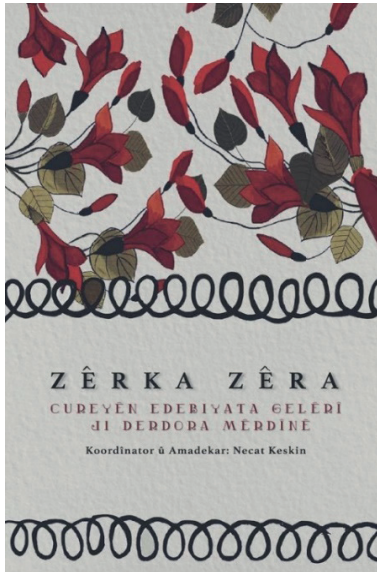
NIRXANDINA PIRTÛKA “ZÊRKA ZÊRA, CUREYÊN EDEBÎYATA GELÊRÎ JI DERRDORA MÊRDÎNÊ”

Berivan Matyar*

Ev pirtûk wekî projeyeka berhevkarîyê hatîye amadekirin û di 2019ê da ji alîyê weşanên Avestayê ve hatîye çapkirin (195 rûpel) Koordînatî û amadekarê projeyê, Necat Keskin, di destpêka pirtûkê da behsa projeyê dike ku ev proje di sala 2016an da pêşkeşî Yekeya Koordînasyonê ya projeyên Lêkolînên Zanistî ya Zanîngeha Mêrdînê hatîye kirin û ji alîyê Yekeyê ve hatîye qebûlkirin. Keskinî ji bo xwîneran di beşa destpêkê da cih daye metna vê projeyê. Herweha wekî pêvek “*rêbera hevîtinê*” ya ku ji bo projeyê hatîye bikaranîn jî li dawîya pirtûkê heye û Keskin destnîşan dike ku kesên bi xebatên meydanî û berhevkarîyê ra eleqedar in, dikarin ji vê “*rêber*”ê sûdê werbigirin. Di pirtûkê da pêşgotin û destpêk heye, di beşa destpêkê da jî behsa armanc, mijar û çarçove, nirxên resen ên projeyê, têkarî/kartêkirî û rêbaza projeyê hatîye kirin.

Herweha di pirtûkê da 3 hîkaye, 6 efsane, 6 serpêhatî-mesele, 15 çîrok, 3 pêkenok, 3 zêmar (û yeka pir kurt), 10 lorî, 44 mamik-tiştanok, 12 zûgotinok, 16 gotinên pêşîyan, 8 îdyom hene. Navê pirtûkê jî yek ji çîrokên vê pirtûkê “Zêrka Zêra”yê ye. Keskin di beşa destpêkê da armanca projeyê weha dîyar dike: “Bîngeha atlaseka folklorê ya Mêrdînê bê danîn.” Dîsa li gor neqilîkirina wî ji bo vê projeyê, di serî da hemû navçe û gundên Mêrdînê wekî meydana xebatê dîyar kirine lê paşê ji ber bêderfetî û hwd tenê bi qasî ji 40 gundên derdora Mêrdînê dane (keresteyên devkî) hatine berhevkirin.

* Vekolara serbixwe. Dîyarbekir/Tirkîye. E-mail: brvnmatyar@gmail.com

Herçiqas koordînor û amadekarê pirtûkê Necat Keskin be jî hem di kunyeya pirtûkê da hem jî li dawîya pirtûkê navê Necat Keskin, Mustafa Aslan, Bunyamin Demir, Melehat Uluç, Adnan Arslan, Cahit Benek, Aynur Ili, Leyla Îkinci, Huseyin Kaçmaz wekî endamên projeyê yê berhevkar û deşîfrasyonê jî hatine dîyarkirin. Ji xeynî van kesan, navê Fikret Qoşar, Dîlber Ekînci, Şehymus Demir, Abdulselam Ay, Seyfettin Cengiz, Latife Atay wekî berhevkar hene. Em ji vêya jî fam dikin ku ev proje bi hevkarîyeka kolektîf pêk hatîye. Em dê jî vê pirtûkê, Zêrka Zêrayê, ji hêla xebateka meydanî û berhevkarîyê ve binirxînin.

122 |

Li ser berhevkarîya keresteyên folklorê kurdî van demên dawî eleqeyeka zêde heye. Herçiqas ji berê da berhevkarîya keresteyên folklorê kurdî tê kirin jî lê rê û rêbazên standard ên li ser berhevkarîyê, mixabin tune ne. Lê mirov dikare ji bo berhevkarîyê ji rêbazên xebatên meydanî sûdê werbigire (Yıldırım, Pertev û Aslan, 2013. r. 142). Herweha bi taybetî mirov dikare behsa sê qonaxên esas ên xebatên berhevkarîya folklorê jî bike:

- Berîya çûyîna meydanê û berhevkarîyê
- Dema li meydanê û berhevkarîyê
- Piştî vegera ji meydanê û berhevkarîyê (Serhedî, 2019)

Di xebatên meydanê da, berîya her tiştî berhevkar berîya ku biçê meydanê, divê xwe, şert û mercên xwe eyar bike ji bo vê yekê jî amadekarîyê bike. Ev amadekarîya berîya meydanê ye, divê mirov berîya çûyîna meydanê, li ser meydanê vekolinê bike û hewl bide meydanê baş nas bike. Mijar yan jî keresteya ku dê li serê raweste dîyar bike û li gor wê, rêbaza guncaw a berhevkarîyê bi kar bîne. Divê berhevkar agahîyên berfireh ên li ser zarbêjan, herêma wan, devoka wan û hwd berhev bike. Zarbêj ne tenê ew kes in ku mirov ji wan tiştan qeyd bike û wekî çavkanî tenê navê wan nîşan bide, zarbêj di heman demê da afirîner û veguhêzên van berheman

in û ew bîra civak û milletê xwe ne. Ev ji aliyê etik ên karê berhevkarîyê ve jî giring e. Li ser vê yekê, Rebellato (2022) ku li ser parastin, pêşvebirin û zindîkirina zimanê kabîleyên niştecihan (gelên xwecihî) dixebete, weha dibêje: "Em li ser wan naxebitin, em bi wan ra dixebitin. Em bê wan nikarin li ser zimanê wan bixebitin."¹ Loma divê berhevkar tenê wekî nav û paşnav behsa wan neke, agahîyên berfireh bide hev û dema belavkirina berhemên wan ev agahî bên dayîn.

Qonaxa duyem a dema li meydana û dema berhevkarîyê, hin xalên giring hene ku divê berhevkar pir baldar be:

- Berhevkar bi zarbêjan ra danûstandinên baş çê bike.

- Divê berhevkar ji zimanê standard bi dûr bikeve û eger bikare bi devoka herêmê biaxive.

- Berhevkar dema berhevkarîyê, li zarbêjan baş guhdarî bikin, cihên ku neyên fam kirin, peyvên ku nayên zanîn, wekî nîşe binivîse û piştî berhevkarîyê ji wan bipirse.

- Dema vegotinê zarbêj ji bo tarîfkirina bejn, bal û dirêjîya karekteran û hwd dest û pêyên xwe û laşê xwe bi kar tînin. Loma divê berhevkar performansên zarbêjan jî not bikin.

- Navê cihên wekî navçe, gund, çem, newal, avahîyên mîmarî, navê kesan û hwd wekî nîşe binivîse û ji wan bipirse. Ev berhemên devkî di heman demê da çavkanîyên dîrok û çanda devkî ne. Loma ev agahî giring in û divê berhevkar rasterast ji zarbêjan bipirsin.

Qonaxa piştî meydana û berhevkarîyê jî yek ji qonaxên herî giring e. Li vir tiştê ku divê berhevkar lê miqate be, karê wê/i li vir diqede yan jî dewam dike. Bi gotineka din eger berhevkar bikare keresteyên ku berhev kirine:

- Tehlîl, tesnîf û kategorîzekirina wan bike

- Deşîfrasyon (nivîsîn), dijîtalîzasyon, arşîvkirina wan bike

- Bi rêya gotar, kovar, pirtûk, radyo, televîzyon, înternetê û hwd wan belav bike

1 <https://learningenglish.voanews.com/a/cherokee-on-a-smartphone-part-of-a-drive-to-save-a-language/6465109.html>

Berhevkar di heman demê da eger bizane û bikare karê deşifrasyonê jî bike baş e. Lê dibe ku berhevkar ne serwextî tehlîl, tesnîf û kategorîzekirinê wan be, herweha ne serwextê deşifrasyon û arşîvkirina wan jî be. Ji ber vê, divê berhevkar daneyên ku berhevkarine radestî pisporan bike.

Wekî me li jor jî behs kir, yek ji xalên herî giring jî ev e ku ji bo xebatên lêkolînê ev kereste, dane û berhemên hatine berhevkarin, tehlîl û tesnîfa wan bîr kirin û bîr deşifrekirin û arşîvkarin. Wekî Serhedî (2019) jî dibêje ku eger arşîvkarina van keresteyan ji aliyê dam û dezgehên giştî yê folklorê ve bîr kirin baştir e, lê ku ev îmkân tune be, divê berhevkar arşîva xwe bi xwe çê bike û biparêze (6-13). Herweha xaleka din a giring jî ev e ku piştî van qonaxan ev kereste bîr çapkirin û belavkirin.

Nirxandina Pirtûka Zêrka Zêrayê

Em dê hewl bidin di çarçoveya van xalên ku me li jor behs kir vê pirtûkê binirxînin. Ev nirxandin ne darizandin yan jî kêmxistin e, lê armanca me ew e ku ev xebat çawa hatîye kirin li ber çavan bê raxistin. Zêrka Zêra berhemeka ku ji daneyên (keresteyên devkî) meydanê hatine berhevkarin pêk tê. Karekî kolektîf e. Em ji destpêka pirtûkê jî dizanin ku berîya meydanê amadekarî hatîye kirin û rêbaza vê xebatê hatîye nîşandayîn û herweha cih dane "rêbera hevdiîtîne" ya xebatê. Em dikarin bibêjin ku berîya meydanê amadekarîyeka berfireh hatîye kirin, herêm, mijar û dem û rêbaza berhevkarîyê diyar e, loma ev xebat ji hêla amadekarîya berîya meydanê ve baş e.

Li ser qonaxa li meydanê û dema berhevkarîyê, em ne xwedî agahî ne. Lê piştî amadekarî û berhevkarîya daneyên vê projeyê, wekî encama projeyê jî "Zêrka Zêra", li ber destê me ye. Ya rast nirxandin û rexneyên me jî piranî li ser qonaxa dema vegera ji meydanê, piştî berhevkarîya û çapkirin û belavkirina vê projeyê ye.

Piştî vegera ji meydanê û berhevkarîyê, daneyên ku hatine berhevkarin di pirtûkê da hatine tasnîfkirin û kategorîzekirin. Dema mirov tasnîfkirin û kategorîzekirina vê berhemê dibîne, vê pirtûkê û pirtûkên din ên berhevkarîyê dide ber hev, ferqa vê yekê dibîne. Bi gotineka din, ev ji hêla kategorîzekirina keresteyan ve jî baş e.

Di kunyeya her keresteya vê pirtûkê da, hem navê zarbêj (li vir me ji bo hemû kesên ku keresteyên folklorê vediguhêzin, terciha bêjeya "zarbêj"ê kirîye) û hem jî navê kesa/ê ku berhevkarî kirîye, heye. Wekî me li jor jî got, navên kesên

ku deşîfrasyon kirine wekî komekê hatine dayîn. Bi gotineka din, ne zelal e kê kîjan kereste deşîfre kirîye. Di xebatên weha kolektîf da, divê kê çi kar kiribe bê dîyarkirin. Dema ku di kunyeya keresteyê da, tenê navê berhevkar hebe, ew tê wê maneyê ku di heman demê da wî/ê ew kereste deşîfre jî kirîye. Loma nedîyarkirina kesên karê deşîfrasyonê ji bo vê xebatê kêmanîyek e.

Xaleka din a giring jî ev e ku di kunyeya keresteyan da navê cih (mekan) dîyar in, lê em nizanin, ew herêma zarbêjê/î ye yan jî cihê berhevkarîyê ye. Ji ber ku agahîyên berfireh ên li ser zarbêjan jî di vê xebatê da tune ye loma nedîyarkirina cihê berhevkarîyê û herêma zarbêjê/î, ji bo vê xebatê kêmanîyek e.

Piştî kategorîzekirin û nivîsîna keresteyan, xaleka din a giring dertê pêşîya me ku belavkirin û weşandina van keresteyan e. Li vir helbet rol û peywîrên weşanxane, edîtor û redaktorên dertê pêşberî me. Kêmanîyeka din a vê pirtûkê jî em nizanin kê ev pirtûk redakte kirîye û edîtorê/ê vê pirtûkê jî ne dîyar e.

Keresteyên devkî, bi taybetî yên pexşan, di xwe da monolog, dîyalog û şirove û fikrên zarbêjan jî dihewînin. Loma eger xetên dîyalogan hebin dê monolog, fikir û şiroveyên zarbêjan li têkilhev nebin û kontekst dê baştir bê famkirin. Nivîsîna van keresteyan bêpergal in, xetên dîyalog û monologan tune ne û ew di nav hev da hatine nivîsîn, ev yek dike û konteksta metnê jî baş nayê famkirin.

Me li jor behsa peyvên ku zêde nayên nasîn kiribû yan jî maneyên wan nayên zanîn divê bê tesbîtkirin û ravekirin. Li ser meseleyê, di pirtûkê da maneyên peyvên wekî "*betil û bergor* (r. 31); *berqep* (r. 40); *weqeyd* (r. 44); *betlek* (r. 45); *şapemalo* (r. 135); *qevast* (r. 137)" nehatine dayîn. Herweha ji bo peyvên din ên bîyanî ku ketine zimanê zarbêjê/î; "*one gore, qarişî, yoqse, yasaq*" nehatine tesbîtkirin û ravekirin. Bi gotineka din, kêmanîyeka din ya vê pirtûkê tunebûna jêrenotan û ferhengokê ye.

Di pirtûkê da hin cihên taybetî, ên wekî gund, çem û hwd. derbas dibin û nehatine tarîfkirin, hene; "*Estilê* (Rp.135); *Çemê Hilêliyê û Zilganê* (Rp.146). Herweha navê xwarinên wekî "*qawût û şapik*" hene lê tu agahî û zanîn jî li ser wan jî tune ye.

Ev berhem ji hêla çapê ve jî kêmanîyên wê zaf in. Pîranîya xeletîyan li ser hêla wê ya teknîkî û nivîsê ne. Em dê li jêr xal bi xal behsa van kêmanîyan bikin.

Di vê pirtûkê da du heb versiyonên Rustemê Zalî hene. Keskin, di heman demê da berhevkarê van hikayeyan e, dîyar dike ku wî berîya vê projeyê ew qeyd kirine lê di projeyê da her du versiyon jî bi cih kirine (bi ya me baş kirîye). Em ji bo tesbîten teknîkî yên nivîsê bi gotineka din yên deşîfrasyonê, li ser versiyona ewil a Rustemê Zalî ku 23 rûpel e (r. 31-52) û ji ya duyem dirêjtir e, rawestîyan. Keskinî hikayeya Rustemê Zalî ji zarbêj Huseyn Urtekinî qeyd kirîye.

Dema mirov li kunyeya vê nivîsê dinêre, wekî cih tenê Qoser heye. Lê em baş nizanin ku zarbêj ji Qoserê ye yan ev kereste li Qoserê hatiye qeydkirin? Ji ber ku agahiyên kunyeya zarbêjî kêma e loma em nikarin bi dilekî rehet behsa herêma û devoka vê hikayeyê bikin. Herweha mirov ji devoka zarbêjan dikare bizane ku ev ji kîjan herêmê ye. Lê li vir ji ber şaşiyên zêde yên deşîfrasyonê, em nikarin herêma zarbêjî bizanin. Bi taybetî xeletî li ser lêkara bûnê (kopula) ne ku di hikayeyê da curbicur hatine nivîsîn. Li ser meseleyê, yek ji pêveberên yekhejmar, "e", hem wekî "ê" hem jî wekî "î" hatiye nivîsîn. Di mînakên li jêr da, mînakên pêvebera "e"yê ku wekî xwe, "e"yê hatiye nivîsîn:

126 | "...hut e, betl e, çi ye, ê kalikê te ye, li filan derê ye, werê heye, bajarê kafira ye, baş e, wer dirêj e, wer qalind e, çelîk e, pola ye, Navê wî Rexşê Belek e, go apo ev deh mecîdî çi ye, hesp û siyar bi hev re ye, lawê Zêrîn e..." (r. 31-52)

Û pêvebera "e"yê wekî "ê"yê hatiye nivîsîn:

"...nizane çiyê? şûrê kalikê te heyê, fila yê, xêr ê, baştir ê, beton henê, werê yê, navê te çiyê?, ber hespê wî nê, destê wî de yê, lawê Zalê yê, Apo hindikê..." (r. 31-52)

Herweha pêvebera "e"yê wekî "î"yê hatiye nivîsîn:

"...eger mele yî, çi yî? lawê qralê me yî, go, apo navê wî çiyî..."

Di vê metnê da, em li rastî du cureyên pêvebera "e"yê tên. Li hin cihan heman peyv hem bi pêvbera "e"yê hem bi ya "ê"yê û hem jî bi ya "î"yê hatiye nivîsîn. Çima bi vî awayî hatiye nivîsîn? Bersiva wê dibe ku bi vî rengî be: Isûla devoka zarbêjê/î wisa ye loma cudahî heye. Lê divê berhevkar û kesên deşîfrasyonê dikin haya xwîneran ji vê yekê çê bikin.

Dibe ku cudahîyên devokî yê herêmê hebin yan jî zarbêj bi xwe hin peyv, bêje, gotin û gireyan ji hev cuda bibêje lê divê haya berhevkar ji vê yekê hebe û nîşe bigere û lê berhemê wekî jêrenot binivîse û bi vî awayî, pêşîya aloziyan bigire. Nexwe bivênevê gumanên mirovî li ser deşîfrasyona metnê çê dibe. Divê mirov ji bîr neke, ev berhem ji bo xebatên analîz ên li ser zimanê resen ê herêmî giring in loma divê mirov pir baldar be.

Herweha şaşîyên rastnivîsê jî mixabin ne hindik in, li ser meseleyê pêveberên yekhejmar û pirhejmar bi awayekî şaş bi hev ra hatine nivîsîn:

"...zêrînim...ez qîzim, go ez qîzim...hîn biçûçike...go hesp pirin...hebûn ah wa biçûçikin...biçûçike...ez Rustemê Zalê Zêrînim...ez xerîbim, ez pirekim jî... tu çi kesî...ti tim payayî...(r. 31-52)"

Îcar heman pêveber, di heman metnê da bi awayekî rast hatine nivîsîn:

"...zanibin kî Ez Rustemê Zalê Zêrin **im**, û em siwar **in**, ez xwedî dijmin **im**..." (r. 31-52)

Ya rast, piştî van xeletîyan, em nikarin bi dilekî rehet behsa wekhevîya deşîfrasyona vê metnê bikin. | 127

Şaşîyên wekî nivîsîna herfên biçûk û mezin hene ku navên taybetî ne, heman herf hem mezin û hem jî biçûk hatîye nivîsîn. Li ser meseleyê herfa "x" ya Xwedê hem biçûk e hem mezin e, ev yek ji bo herfên wekî "k", "m" û "e" jî wisa ye. Dema mirov li metnê dinêre, bi dehan şaşîyên bi vî rengî hene lê li jêr me ji wan çend mînak dan:

"...kêf Xusranê **mubarek** re, ber dilê **Kêf** Xusranê **Mubarek**. Go, na xwedê ji te razî bê, Rustem go, Eleykûmeselam, ilam û 'eylekum, 'Eleykum **selam**, tu bi Xwedanê şev, ti bi xwedanê şev û, bi Xwedê, sîhûç çû ser xalê xwe, Sîhûçê Gerdenzerî..." (r. 31-52)

Peyvên wekî "destê, dilê, guhê, devê" bi awayekî şaş li şûna herfên "ê" yê herfa "e" hatine nivîsîn:

"...şêrînê ber dile Kêf Xusranê, deste wan de, ê deste, wanî ber lige wan, awa deste xwe davê, ber dile Kêf Xusranê..."

Û şaşîyên li ser nivîsîna herfên wekî "û" û "ê"yê jî weha ne ku ji bo heman peyvê hem "**û**" hem jî "**u**" hatîye nivîsîn:

"...**Mubarek** bû, **Mûbarek**, **buyî** siba ha, **çû** ye biriye, wê qamê lêxe **bikûjê**, **dikûje**, **ruyê** mi je te reş be, wê mi **bikujin**, **çû** ber derîkî, **çu**, **çu** cem turba û **çû** aliye malê, **çûn**. 'Ilm **çu** ji Xusranê, **Sûnda** misilman, **Sunda** misilmana, **Sihûçê** Gerdenzêrî, heyfa **Sixûçê** Gerdenzerî..." (r. 31-52)

Herweha peyvên ku bi dehan car şaş hatine nivîsîn. Li ser meseleyê, peyva "tune"yê wekî **tûnu**, **tunne** û **tune** hatîye nivîsîn, û hin peyvên din jî bi awayên cuda hatine nivîsîn:

"...Însan karê **rahê** vana? **encak** tu bi vîncê **rayê**...devê **guhê** **Rexşê** **Belek**, devê **xwe** **xist** **gohê** **wî**, **car'kî** tu **birîn** **bibê**, **hevalê** t e **birin** **bibin**, **Pîreka** **wî** **go**, **ez** **pirekim** **jî**, **pîrekê** **go**, **ê** **wî** **tûnu**, **Îşê** te **pê** **tunne**, **Serî** **tunn**, **heqê** **mi** **li** **we** **tune**, **Sixûçê** **Gerdenzêrî**, **Sixûç** **çêdiki**, **sihûç** **çû** **ser** **xalê** **xwe**...**Sihûçê** **Gerdenzerî**, **giş** **gerdenzêr**, **teslîmê** **xançî** **kir**, **Xançî** **jî** **qane** **bû**, **ê** **deste** **wî** **guhê** **wî**, **di** **gohê** **wî**, **emê** **wî** **şer** **jê** **kin**, **şerjê** **kir**, **hatime** **heyfa** **Sihûçê** **Gerdenzêrî**, **heyfa** **Sixûçê** **Gerdenzerî**, **Ê** **Kêf** **Xusraw**..." (r. 31-52)

Di heman metnê da çawa dibe ku mirov peyvekê bi sê çar awayan binivîse? Eger ji ber vegotina zarbêjê/î be, divê berhevkar û kesên deşifrasyonê dikin bi nîşeyekî rê li ber xwîneran bixin. Nexwe bi vî awayî dibe alozî û ev jî dike ku serê mirovî tevlihev bibe.

Heta niha em ji bo ku kêmanîyên teknîkî yên nivîsê nîşan bidin tenê li ser keresteyeka vê pirtûkê rawestîyan lê mixabin ew xeletî di temamî pirtûkê da weha ne. Ew xeletî ewqas zêde ne ku nahêlin mirov li xwendinê biçe û konsantreyê metnê bibe. Ji xeynî van xeletîyên teknîk û nivîsê, helbet li ber destê me xebateka hêja ya berhevkarîyê heye.

Alîyên baş ên vê xebatê wekî me li jor jî behs kir, berîya çûyîna meydanê amadekarî hatîye kirin, sehaya berhevkarîyê hatîye dîyarkirin, hewldaneka çêkirina atlaseka folklorê ya herêma Mêrdînê hatîye dayîn, herweha keresteyên ku hatine berhevkirin, hatine senifandin û weşandin, loma ew awayên baş ên xebatê ne.

Ji bo gotina dawî jî em dikarin weha bibêjin, ji bo folklorê kurdî xebatên weha hêja tên kirin, ev xebatên folklorê kurdî ji windabûnê diparêzin û ji jibîrkirinê xilas dikin. Lê di heman demê da divê baldarî li ser tehlîl, tesnîf, deşîfrasyon û belavkirina van xebatan jî hebe. Xebatên weha baş û profesyonel divê li ber bayê şaşî û xetayên teknîk nekevin.

Çavkanî

Serhedî M. (2019). Rê û rêbazên berhevkarîyê. *Kovara Folklorê Me*, 2, 6-13.

Yıldırım K., Pertev R., û Aslan M. (2013). *Ji Destpêkê heta niha Folklorê Kurdî*. Stenbol, Zanîngeha Mardîn Artuklu.

Robellato, J. (2022). Cherokee on the smartphone: Part of drive to save a language. Voice of America from <https://learningenglish.voanews.com/a/cherokee-on-a-smartphone-part-of-a-drive-to-save-a-language/6465109.html>